

Slachtoffers, criminelen of helden?

Mannelijke migranten in Senegal na terugkeer uit Europa

*Karliën Strijbosch**

Het terugsturen van migranten naar hun land van staatsburgerschap via programma's voor gedwongen en vrijwillige terugkeer is een belangrijk instrument geworden binnen het Europese migratiebeleid. Dit terugkeerbeleid ziet vrijwillige terugkeer vaak als minder kostbaar, succesvoller en zowel politiek als sociaal minder pijnlijk dan gedwongen terugkeer. Wetenschappelijk onderzoek heeft echter aangetoond dat de grenzen tussen vrijwillige en gedwongen terugkeer op zijn best vaag zijn (bijv. Cleton & Chauvin 2020; Collyer 2018; Leerkes e.a. 2017). Bovendien is er weinig bekend over hoe het migranten vergaat na hun terugkeer, zeker op langere termijn. In dit artikel deel ik een aantal bevindingen van mijn promotieonderzoek,¹ waarin ik me richt op mannelijke Senegalese migranten die na verblijf in Europa terugkerden naar Senegal uitzetting of via zogenaamde vrijwillige terugkeerprogramma's. De focus op mannen weerspiegelt de realiteit dat de meeste migranten die teruggaan man zijn. Mijn onderzoek richt zich op wat er gebeurt wanneer een migratietraject voortijdig stopt, en hoe zich dit verhoudt tot dominante normen van masculiniteit in Senegal. Hun positie en hun verwachtingen over wat het betekent om man te zijn, zijn relevant om beter te begrijpen, aangezien dit een van de drijfveren is om Senegal te verlaten en dit hun vervolgttraject kan beïnvloeden. Normen rondom masculiniteit brengen verwachtingen met zich mee dat mannen financieel voor de familie zorgen, een huis bouwen en trouwen. Dit geldt vooral voor migranten die naar Europa of de

* K.G.P. Strijbosch MSc (Res) is PhD-kandidaat aan de Universiteit Maastricht.

1 Het promotieproject 'Challenging masculinities: The institution of marriage for young Senegalese migrant men under conditions of involuntary return to Senegal' is gefinancierd door NWO (projectnummer 322-98-002) en wordt begeleid door prof. dr. Valentina Mazzucato en prof. dr. Ulrike Brunotte. In Senegal kreeg ik ondersteuning van prof. dr. Pape Sakho van Cheikh Anta Diop University in Dakar.

Verenigde Staten zijn gegaan. Echter, migratie kan bij een voortijdig afgebroken migratietraject ook leiden tot stigmatisering, een grotere kans op schulden en risico op mentale problemen. In dit artikel beschrijf ik deze spanning. Ik begin met achtergrondinformatie over migratie in de Senegalese context en mijn onderzoek. Vervolgens geef ik aan de hand van twee verhalen van migranten die zijn teruggekeerd in Senegal een inkijkje in hoe er wordt omgegaan met terugkeer in Senegal en wat voor kansen en uitdagingen dit oplevert.

Migratie in de Senegalese context

Migratie maakt al eeuwenlang deel uit van het leven van Senegalese families en is ook nu een onderdeel van het dagelijkse leven, zowel binnen Senegal als internationaal (zie bijv. Maher 2017). Migreren is een sociale praktijk die tegemoetkomt aan familiale en gemeenschap-pelijke behoeften en wordt beschouwd als een vorm van solidariteit. Het geldt dat migranten terugsturen, vormt een belangrijk onderdeel van het inkomen van veel Senegalese families. Migrant zijn biedt een alternatieve vorm van sociale prestige en een manier om met de hoge werkloosheid en minder passende banen in Senegal om te gaan (Prothmann, 2017). In de overwegend islamitische Senegalese samenleving wordt migratie ook beschouwd als een morele ervaring. Tijdens de reis leren migranten te vertrouwen in het geloof en om te gaan met obstakels en moeilijke situaties, waardoor ze op persoonlijk vlak groeien (Bredeloup 2017). Tegenwoordig, maar ook historisch gezien, migreren meer mannen dan vrouwen uit Senegal (Mazzucato e.a. 2015). Bovendien leeft in Senegal het beeld dat migranten voor ontwikkeling in Senegal zorgen. Dit beeld wordt versterkt door verscheidene door het buitenland gefinancierde initiatieven, bijvoorbeeld van nationale en internationale ngo's, Europese staten en de Senegalese overheid (Kabbanji 2013). Echter, migratie kan ook leiden tot stigmatisering als gevolg van afgebroken migratietrajecten, met name als migranten met lege handen terugkeren.

Campagnes tegen irreguliere migratie en terugkeerprogramma's

Sinds het begin van de jaren 2000 is de zogenaamde 'pirogue-migratie', een vorm van migratie waarbij vooral jonge mannen per boot naar

de Canarische Eilanden in Spanje proberen te reizen, een belangrijk onderdeel van de discussie over migratie geworden. In de context van beperkte legale opties om naar Europa te gaan, heeft dergelijke migratie geleid tot veel doden, verscherpte grenscontroles, terugkeer- en overnameovereenkomsten en talrijke bewustmakingscampagnes. Deze campagnes, gefinancierd door Europese staten, proberen de aspiraties van potentiële migranten en lokale gemeenschappen te beïnvloeden door de risico's en gevaren van irreguliere migratie te benadrukken (zie bijv. Rodriguez 2019; Vammen 2021). De pirogue-migrant wordt in deze campagnes in Senegal vaak afgeschilderd als 'kamikaze', 'slachtoffer' of een 'naïeve avonturier' die gedreven wordt door onrealistische verwachtingen over Europa en de mogelijkheden om economische rijkdom te verwerven (Degli Uberti 2014). Het voornoemde resulteert in praktijken van stilzwijgen en geheimhouding rondom de reizen van migranten in Senegal (Gueye 2020), ook na terugkeer, zowel vanwege het mogelijke stigma als vanwege de criminalisering van migratie. Uitgezette migranten die met lege handen terugkeren, worden in deze context beschouwd als de ideale reclame tegen illegale migratie, omdat het zou laten zien dat migratie niet loont (Andersson 2014). Gemeenschappen en families stigmatiseren vanuit Europa gedeporteerde migranten als mislukkelingen en schilderen hen af als lui, crimineel, dom of als pechvogels. Studies in Senegal en omliggende landen wijzen uit dat gedeporteerden kunnen lijden onder een verlies van mannelijke status (Schultz 2020), schulden en psychosociale problemen (Petit e.a. 2014). Ook de familieleden van uitgezette migranten en degenen in hun bredere sociale netwerk lijden vaak financiële, beroepsmatige, sociale of culturele verliezen. Dit kan extra druk geven om opnieuw te migreren. Onderzoek in Kaapverdië toont aan dat sommige migranten de associatie met criminaliteit gebruiken om hun positie na terugkeer te versterken (zie Drotbohm 2012). Bij de deelnemers in dit onderzoek is dit niet vastgesteld; zij wilden zich juist distantiëren van de associatie met criminaliteit. Naast de campagnes financieren Europese overheden verschillende ngo's en internationale organisaties die bezig zijn om vrijwillige terugkeer naar en herintegratie in Senegal te bevorderen. Dit is onderdeel van het beleid om migratie bij de 'grondoorzaken' aan te pakken. In zeker zin passen deze programma's ook bij de ambities die migranten zelf hebben om Senegal te ontwikkelen (zie bijv. Åkesson & Baaz 2015; Sinatti 2015). De steun die na terugkeer geboden wordt, bestaat uit een spec-

trum van maatregelen. Zo is er financiële, praktische, administratieve, medische en psychosociale steun. De vrijwillige terugkeerprogramma's worden door verschillende overheden geïnitieerd, waardoor er diversiteit kan ontstaan in hoe de terugkeerprogramma's zijn ingericht en voor welke groep migranten steun beschikbaar is. Dit varieert van een vliegticket of busreis naar Senegal, een sandwich en een taxirit terug naar huis tot ondersteuning bij het oprichten van een eigen bedrijf met een financiële bijdrage. De exacte cijfers van de verschillende soorten terugkeer zijn moeilijk te achterhalen, omdat terugkeer zonder inmenging van Europese overheden of organisaties niet of niet volledig wordt bijgehouden (Schoumaker e.a. 2018). Migranten die zonder de correcte papieren reizen, vallen hier ook buiten. Het aantal gedwongen teruggekeerde Senegalese migranten uit Europa lijkt laag, gelet op het aantal teruggekeerden dat een bevel om te vertrekken ontving (Eurostat 2022). Het merendeel van de migranten die met vrijwillige terugkeerprogramma's terugkomen naar Senegal, bijvoorbeeld de Internationale Organisatie voor Migratie (IOM), komt uit andere Afrikaanse landen, zoals Libië, Marokko of Algerije.

In de volgende paragrafen schets ik met behulp van de verhalen van Oumar² en Mamadou een beeld van hoe migranten die terugkeren omgaan met hun situatie na terugkeer. Hoewel ieder verhaal uniek is, zijn er verschillende elementen in hun verhalen illustratief voor veel mannelijke deelnemers van mijn etnografisch onderzoek. Tussen 2017 en 2021 was ik een jaar in Senegal en onderhield ik tussentijds contact met de deelnemers. Ik bracht tijd door met verschillende partijen die bij het proces van terugkeermigratie betrokken zijn, maar vooral met migranten die in Europa zijn geweest. Ik sprak met veertig mannen en vijf vrouwen met een migratie-ervaring in Europa.³ Oumar en Mamadou zijn midden dertig en waren beiden meer dan tien jaar in Europa, maar ze hebben verschillende soorten migratie ondernomen. Oumar is met een studievizum met het vliegtuig gekomen en Mamadou als een pirogue-migrant. Volgens de Europese migratiecategorïeën zijn ze elkaars tegenpolen: de ene is de 'gewilde hoogopgeleide' migrant, de andere een 'ongewenste illegale' migrant. We zullen echter zien dat het voor de ervaringen na terugkeer niet altijd uitmaakt hoe iemand

2 Om de identiteit van mijn deelnemers te beschermen zijn pseudoniemen gebruikt.

3 Naast veldwerk in Senegal was een deel van mijn onderzoek in Europa, maar voor dit artikel richt ik me op de data uit Senegal.

naar Europa is gemigreerd en vervolgens teruggekeerd is naar Senegal, maar dat vooral het resultaat van hun traject telt en hoe zij zich (kunnen) positioneren in Senegal.

Twee verhalen van teruggekeerde mannelijke migranten in Senegal

Ik wacht in de schaduw van de bushalte in Dakar, de hoofdstad van Senegal, en kijk naar de schoenveters en gymschoenen die er uitgesteld staan. Niet lang daarna zie ik een man met een grote glimlach op me afkomen. Om zijn hals hangt een ketting van houten gebedskralen. Het is Mamadou, een Senegalees van in de dertig. Een gezamenlijk contact vertelde me dat hij ongeveer drie maanden geleden uit Europa werd uitgezet. Mamadou wijst me nu comfortabel de weg en vraagt me speels in het Wolof, de meest gesproken taal in Senegal, waar ik vandaan kom om mijn talenkennis te testen. Hij woont sinds een maand in een kamer in Dakar. Ik ben verbaasd over het relatieve gemak waarmee hij over zijn situatie na zijn recente terugkeer naar Senegal spreekt, aangezien ik verschillende verhalen had gelezen en gehoord over de moeilijke omstandigheden van gedeporteerden. Als ik hem er voorzichtig naar vraag, vat hij samen dat terugkomen niet gemakkelijk is. Maar hij zegt: “Alhamdu lillah.⁴ Ik heb mijn hoofd nooit laten zakken, nee, nee, nee. Ik ben jong. Ik ben een man. Alles wat zal komen is ok.”

Idealen, die vaak in verband worden gebracht met masculiniteit, zoals de noodzaak om sterk te zijn, geen emoties te tonen en kostwinner zijn, worden soms gezien als schadelijk voor zowel mannen als vrouwen, omdat ze zouden kunnen leiden tot meer agressie en opgekropte emoties. Voor sommige mannen, zoals Mamadou, die zijn migratiereis eerder dan gepland afbrak, waren het dezelfde masculiene idealen die hem hielpen om te gaan met de ervaringen van pijn en leed door zijn deportatie.

Als man het stigma van deportatie bestrijden

Europa binnenkomen is moeilijk voor veel Senegalezen en juist daarom snappen familieleden en hun omgeving vaak niet waarom

4 Wordt vaak gebruikt om God te prijzen of te danken, vrij vertaald: ‘Alle lof komt toe aan God.’

mensen terugkomen; zeker niet als ze terugkeren met weinig middelen. Migranten die als gedeporteerden terugkeren, lopen de kans om in Senegal afgeschilderd te worden als misdadigers of dom genoeg om teruggestuurd te zijn. Geconfronteerd met de moeilijkheid om opnieuw te beginnen in hun voormalig thuisland, verwezen Mamadou en andere teruggekeerde migranten die ik ontmoette, regelmatig naar mannelijke idealen wanneer ze spraken over hun migratie-ervaringen. Ze betwistten zelden het idee van stoer zijn, de kostwinner van het gezin zijn en een trouwe moslim, ondanks hun huidige of vroegere moeilijke situatie. Het gesprek van Mamadou met een Senegalese verslaggever is daar een voorbeeld van. De verslaggever vroeg in een televisie-interview, waarin Mamadou zijn deportatieverhaal vertelde, hoe het met hem gaat sinds hij voor de tweede keer terug is in Senegal. Mamadou antwoordde:

'Het feit dat ik naar Senegal ben uitgezet, doet me persoonlijk geen pijn. Maar als ik denk aan mijn familie die op me rekt, die wil dat ik slaag, dan doet dat pijn. Ik ben niet getrouwd, maar ik heb een vader, een moeder, zussen die op me rekenen. Maar ik geef toe, het is niet gemakkelijk.'

In het interview stelt hij de perceptie ter discussie dat deportatie een individuele mislukking is en het gevolg van luiheid, criminaliteit of domheid. In plaats daarvan wil hij het sociale onrecht laten zien, dat zowel de Europese staten als de Senegalese staat de gedeporteerden aandoen. Hoewel hij de categorie gedeporteerde aanvaardt, en daarmee de normen van het migratieregime herhaalt, gebruikt hij het interview als een gelegenheid om het stereotype van de gedeporteerde in twijfel te trekken. Hij benadrukt dat hij het goed deed in Europa: hij was geïntegreerd, werkte hard, stuurde geld over, leerde de taal en werd niet uitgezet wegens criminele daden. Hij vertelde mij in latere gesprekken dat hij wil dat mensen in Senegal op de hoogte zijn van de rol van de Senegalese staat bij uitzettingen en anderen waarschuwen. Bovendien kon hij zo zich ook als man laten gelden door te laten zien hoe hij eerder zijn familie hielp. Hij zei dat hij misschien nu niet aan alle mannelijke idealen kan voldoen, maar hij dat in het verleden wel heeft gedaan, en dat hij ernaar streeft het in de toekomst weer beter te doen. Uit mijn gesprek met hem bleek dat hij Senegal weer zou kunnen verlaten, zoals hij deed na zijn eerste uitzetting, maar voor nu leek hij manieren te zoeken om te blijven. Hoewel Mamadou relatief open

was over zijn tweede ervaring met deportatie uit Europa, benadrukt hij niet graag zijn ervaring met deportatie. Hij zei: 'Als mensen er niet naar vragen, vertel ik het niet.'

De kracht en de pijn van het zwijgen

Zwijgen kan zowel pijnlijk als versterkend zijn voor degene die terug is en zijn omgeving. Ik leerde dit beter begrijpen toen ik Oumar ontmoette. Hij vertelde me dat hij in Europa had gestudeerd en daarna naar Senegal was teruggekeerd om te werken. Niet lang nadat we elkaar hadden ontmoet, verliet hij Senegal plotseling weer om verder te studeren in Europa. Jaren later zag ik hem terug en toen pas werd een onuitgesproken deel van Oumar zijn reis onthuld: zijn eerste verblijf in Europa was niet helemaal legaal. De eerste keer dat hij erheen ging, had hij nadat zijn visum was afgelopen, een tijd zonder de juiste papieren geleefd. Later werd hij uitgezet.

Het bleek dat ik niet de enige was aan wie Oumar niet zijn volledige verhaal vertelde. Hij deelde dit zelden, omdat hij bang was dat mensen het niet zouden begrijpen of zouden denken dat hij klaagde. Als Senegalese zoon en moslim zag hij het als een culturele en religieuze plicht om zich niet uit te spreken, omdat het zijn familie ook zou kunnen beschadigen. Hoewel zijn plotselinge terugkeer geen onderwerp voor zijn omgeving was om direct naar te vragen, hadden mensen toch zo hun gedachten. 'Iedereen weet het, maar niemand weet het. Totdat we het zeggen, weten we het niet', zei hij. Hij vindt zijn negatieve imago en het feit dat mensen niet met hem praten wreed. Het was moeilijk om zijn gevoelens voor zichzelf te houden, maar hij zag het zwijgen ook als een manier om zijn waarde te bewijzen en te laten zien hoe hij in Europa gegroeid is als mens. Om te laten zien dat hij met moeilijke situaties kon omgaan, plande hij in het geheim een nieuwe reis naar Europa door daar opnieuw te gaan studeren. Hij vertelde de mensen in zijn gemeenschap pas op de dag van zijn vertrek dat hij zou gaan. Deze nieuwe reis stelde hem in staat weer een gevierde jongeman te worden en de negatieve ideeën van zich af te schudden.

Einde van de migratiecyclus?

Het verhaal van Oumar, en in mindere mate dat van Mamadou, laat zien hoe het in het midden laten van de exacte reden van terugkeer en

zwijgen kunnen helpen om na terugkeer hun identiteit als man in Senegal weer op te bouwen. Hoewel Mamadou in het openbaar sprak over zijn deportatie-ervaringen, gaf hij toe dat er momenten en plaatsen waren, zowel in de publieke als in de privésfeer, waarop zwijgen de voorkeur had. Discreet zijn en terugkeer presenteren als tijdelijk waren veelvoorkomende manieren die informant en hun families gebruikten om hun positie in de gemeenschap en het narratief over hun afgebroken trajecten te beïnvloeden. Hoewel deelnemers van dit onderzoek verschillen in hoe zij naar Europa zijn gemigreerd en hoe zij vervolgens weer zijn teruggekeerd, zijn delen van hun narratieven in Senegal vergelijkbaar. Ze relateren zich aan positieve aspecten van migratie en benadrukken hun groei, hoewel hun omgeving dit niet altijd ziet.

Migratie was ook onderdeel van de oplossing voor zowel Oumar als Mamadou. Europese overheden proberen daarentegen via organisaties steun te bieden bij herintegratie in Senegal, zodat teruggekeerde en potentiële migranten in Senegal blijven. Zowel Oumar als Mamadou kwamen uiteindelijk in aanraking met deze projecten. De tweede keer kwam Oumar met diploma terug uit Europa en was hij onderdeel van een zogenaamd vrijwillig terugkeerproject, dat hij had aangevraagd in Europa. In Senegal kreeg hij coaching bij het opzetten van een bedrijf. Mamadou werd na zijn tweede gedwongen terugkeer in Senegal benaderd door een organisatie, maar vertrouwde het in eerste instantie niet. Net als veel andere migranten die ik sprak in Senegal twijfelde hij aan de intentie van de vaak door Europa gefinancierde programma's en organisaties in Senegal. Ze vonden het onduidelijk of ze hen wilden helpen of onderdeel waren van het beleid om migranten te managen en/of uit te zetten (zie voor voorbeelden in Europa Kox & Staring 2020; Kalir & Wissink 2016). Naast het wantrouwen jegens de intenties van organisaties, zijn er ook praktische aspecten die deelname aan terugkeerprogramma's belemmeren. Veel programma's zijn voor een beperkte tijd beschikbaar, bijvoorbeeld een jaar nadat iemand is teruggekeerd, hebben veranderende voorwaarden gedurende de tijd, wat wantrouwen kan veroorzaken, zijn niet toegankelijk voor uitgezette migranten, of vereisen het maken van een businessplan. Dit laatste is in de praktijk niet altijd haalbaar voor iemand die recent teruggekeerd is, vanwege gebrek aan financiële middelen, gelimiteerde recente lokale kennis en de stress die de onverwachte terugkeer met zich meebrengt (zie ook Monti & Serrano 2022).

Verhalen zoals die van Oumar en Mamadou tonen aan dat werken met teruggekeerde en uitgezette migranten een delicate onderneming is. Ze laten zien dat terugkeer vaak één fase van een complex migratietraject is, in plaats van het einde van de migratiecyclus. Inzien dat iemand in verschillende beleidscategorieën (vrijwillige terugkeer en onvrijwillige terugkeer, legaal en illegaal) kan passen en dit kan veranderen gedurende de tijd, helpt om de aandacht te richten op de nuances en ambiguïteit van de verhalen van migranten. Het zet vraagtekens bij de veronderstelling dat deportatie een ideale aanmoediging is tegen geïlegaliseerde migratie, aangezien niet alle deportatie hoeft te resulteren in een boodschap van mislukking in Senegal.

Conclusie

Mannelijke Senegalese migranten met een migratietraject in Europa dat voortijdig stopt, moeten opnieuw een plek vinden. In Senegal sprak ik met migranten die uit Europa zijn teruggekeerd. Uit mijn onderzoek komt naar voren dat onderscheid maken tussen migranten die vrijwillig of gedwongen zijn teruggekeerd niet zo eenduidig is. Hoewel ik vooral geïnteresseerd was in migranten die terugkwamen door zogenaamde vrijwillige terugkeerprogramma's of uitzetting, zag ik dat deze classificering in de praktijk niet overeenkwam met de manier waarop migranten zichzelf positioneerden. Migranten die vaak tegenover elkaar worden geplaatst wanneer er gepraat wordt over migratie in Senegal, kunnen zichzelf op vergelijkbare manieren presenteren na hun terugkeer in Senegal. Een illegale pirogue-migrant zoals Mamadou en een hoogopgeleide legale migrant zoals Oumar ervaren allebei de moeilijkheden die migratie met zich mee kan brengen, en de pijn van een vroegtijdig afgebroken migratietraject, zeker als man. Zwijgen over gedwongen terugkeer, jezelf relateren aan dominante Senegalese masculiene normen en succesvolle migranten, je terugkeer presenteren als tijdelijk en opnieuw migreren kunnen oplossingen zijn om om te gaan met het stigma van een afgebroken migratietraject. De participanten in mijn onderzoek distantiëerden zich hiermee van het negatieve stereotiepe beeld van de uitgezette criminele migrant en gebruikten de positieve associaties rondom migratie in Senegal om naast slachtoffer vooral, voor zover mogelijk, een goede man en een held te zijn.

Literatuur

Åkesson & Baaz 2015

L. Åkesson & M.E. Baaz (red.), *Africa's return migrants: The new developers?*, Uppsala: Bloomsbury Publishing 2015.

Andersson 2014

R. Andersson, *Illegality, Inc.: Clandestine migration and the business of bordering Europe*, Berkeley: University of California Press 2014.

Bredeloup 2017

S. Bredeloup, 'The migratory adventure as a moral experience', in: N. Kleist & D. Thorsen (red.), *Hope and uncertainty in contemporary African migration*, New York: Routledge 2017, p. 134-153.

Cleton & Chauvin 2020

L. Cleton & S. Chauvin, 'Performing freedom in the Dutch deportation regime: Bureaucratic persuasion and the enforcement of "voluntary return"', *Journal of Ethnic and Migration Studies* (46) 2020, afl. 1, p. 297-313.

Collyer 2018

M. Collyer, 'Paying to go: Deportability as development', in: S. Khosravi (red.), *After deportation: Ethnographic perspectives*, Cham: Palgrave Macmillan 2018, p. 105-125.

Drotbohm 2012

H. Drotbohm, "'It's like belonging to a place that has never been yours.'" Deportees negotiating involuntary immobility and conditions of return in Cape Verde', in: R. Schröder & R. Wodak (red.), *Migrations: Interdisciplinary perspectives*, Berlijn: Springer 2012, p. 129-140.

Eurostat 2022

Eurostat, *Third country nationals returned following an order to leave – annual data (rounded)*, 2022; geraadpleegd op 29 juli 2022 via https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/MIGR_EIRTN_custom_3139235/default/table?lang=en.

Gueye 2020

D.D. Gueye, 'Dilemme de migrants "naufragés du désert"', *Revue Africaine des Migrations Internationales* 2020, afl. 1, p. 1-13.

Kabbanji 2013

L. Kabbanji, 'Towards a global agenda on migration and development? Evidence from Senegal', *Population, Space and Place* (19) 2013, afl. 4, p. 415-429.

Kalir & Wissink 2016

B. Kalir & L. Wissink, 'The deportation continuum: Convergences between state agents and NGO workers in the Dutch deportation field', *Citizenship Studies* (20) 2016, afl. 1, p. 34-49.

Kox & Staring 2020

M. Kox & R. Staring, "'If you don't have documents or a legal procedure, you are out!' Making humanitarian organizations partner in migration control', *European Journal of Criminology* 2020, <https://doi.org/10.1177/1477370820932079>.

Leerkes e.a. 2017

A. Leerkes, R. van Os & E. Boersma, 'What drives "soft deportation"? Understanding the rise in Assisted Voluntary Return among rejected asylum seekers in the Netherlands', *Population, Space and Place* (23) 2017, afl. 8, p. 1-11.

Maher 2017

S. Maher, 'Historicizing "irregular" migration from Senegal to Europe', *Anti-Trafficking Review* (9) 2017, p. 77-91.

Mazzucato e.a. 2015

V. Mazzucato, D. Schans, K. Caarls & C. Beauchemin, 'Transnational families between Africa and Europe', *International Migration Review* (49) 2015, afl. 1, p. 142-172.

Monti & Serrano 2022

A. Monti & I. Serrano, 'Economic reintegration postreturn. Examining the role of return voluntariness, resource mobilization and time to prepare', *Population, Space and Place* 2022, e77.

Petit e.a. 2014

V. Petit, M. Lye & G. Pizzolato, 'La migration internationale face à la santé mentale au Sénégal: récits, discours et imaginaires', in: C. Canut & C. Mazauric (red.), *La migration prise aux mots*, Parijs: le Cavalier Bleu 2014, p. 1-15.

Prothmann 2017

S. Prothmann, 'Migration, masculinity and social class: Insights from Pikine, Senegal', *International Migration* (56) 2017, afl. 4, p. 96-108.

Rodriguez 2019

A. Rodriguez, 'European attempts to govern African youths by raising awareness of the risks of migration: Ethnography of an encounter', *Journal of Ethnic and Migration Studies* (45) 2019, afl. 5, p. 735-751.

Schoumaker e.a. 2018

B. Schoumaker, M. Flahaux, C. Beauchemin, D. Schans e.a., 'African migration: Diversity and changes', in: C. Beauchemin (red.), *Migration between Africa and Europe*, Cham: Springer 2018, p. 35-79.

Schultz 2020

S. Schultz, “‘It’s not easy.’ Everyday suffering, hard work and courage. Navigating masculinities post deportation in Mali’, *Gender, Place & Culture* (28) 2020, afl. 6, p. 870-887.

Sinatti 2015

G. Sinatti, ‘Return migration as a win-win-win scenario? Visions of return among Senegalese migrants, the state of origin and receiving countries’, *Ethnic and Racial Studies* (38) 2015, afl. 2, p. 275-291.

Degli Uberti 2014

S. degli Uberti, ‘Victims of their fantasies or heroes for a day? Media representations, local history and daily narratives on boat migrations from Senegal’, *Cahiers d’études africaines* (54) 2014, p. 81-113.

Vammen 2021

I.M.S. Vammen, “‘When migrants become messengers’”: Affective borderwork and aspiration management in Senegal’, *Geopolitics* 2021, doi: 10.1080/14650045.2021.1913408.